

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

OKTOBER 1675: VAN GENUA TOT ROME

91v Dinsdachs den 1^{en} october gingen wij des morgens met de consul het arsenael sien daer de galeyen gebouwt werden, t' welck niet veel te beduijden is. Daer leyden drie, vier galeyen op staepel en eene dewelke voor de koninck van Engelandt¹ gebouwt wiert om in Tanger te gebruijken², doch aen alle dese wiert seer slap gearrebeijt. Naer de middachs rechten wij niet bijsonders uijt dan op de beurs³ wat te trentelen⁴ en nieuwe tydinge⁵ te hooren, synde den dachs dat de brieven aenkoomen.

92R Woensdachs den 2^{en}. Vermits⁶ het regenachtich weer rechten wij niet uijt als dat wij tegens den avont, als het selve wat ophielt, eens naer de beurs gongen⁷, alwaer wij de consul vonden, met dewelke wij noch een promenade aen de water kant en op de moelie⁸ dede.

Donderdachs den 3^{en} gingen wij met de consul de secretaris van de resident van Spangie, dat een Neerlander en seer soet⁹ man was, en noch een andere coopman, genaemt Constantijn, buijten de stat wandelen naer een paleijs van den hier voor gemelten Francesco Maria Balbi¹⁰, t' welck seer magnifijck was. Tegens den avont wederom in de stadt koomende, passeerde wij het huijs van de heer Constantijn voorscreve¹¹, dewelke ons en passent een glas admirabel¹² bier te drinken gaf.

Vrijdachs den 4^{en} sijn de heeren Scorel en Vanden Berch¹³ ten 18^{en} ueren hier van daen naer Milan vertrockken met intentie¹⁴ van over Turin¹⁵ en Geneve naer Vrankerijck te gaen. De consul was des morgens aen ons huijs om de selve heeren geluck op de reijs te wenschen. Naer de middachs wandelden ick met de heer Smit¹⁶ wat door de stadt om de scoone gebouwen te sien. t' Is jammer dat de straeten soo nauw sijn. In deselve is te nauwer noot plaets om een paert te wijken.¹⁷ Alleen is de Strada Nova en die van Balbi¹⁸ seer wijt en recht, aen

¹ **koninck van Engelandt.** Karel II (1630-1685) was koning van Engeland, Schotland en Ierland van 1660 tot zijn dood in 1685.

² **om in Tanger te gebruijken.** De stad Tanger in Marokko was van 1661 tot 1684 in handen van Engeland.

³ **de beurs.** Het gaat om het hoofdplein van Genua, het Piazza De Ferrari.

⁴ **trentelen.** dreutelen, slenteren.

⁵ **tydinge.** berichten.

⁶ **Vermits.** Vanwege.

⁷ **gongen.** gingen.

⁸ **de moelie.** het havenhoofd.

⁹ **soet.** aardig, aangenaam.

¹⁰ **den hier...Maria Balbi.** Het betreft het Palazzo Francesco Maria Balbi Piovere, dat Ruysch eerder bezocht op 26 september 1675.

¹¹ **voorscreve.** eerder genoemd.

¹² **admirabel.** zeer goed.

¹³ **de heeren...Vanden Berch.** Scorel en Van den Berch waren vaste reisgezellen van Ruysch.

¹⁴ **intentie.** het voornemen.

¹⁵ **Turin.** Turijn.

¹⁶ **Smit.** Smit was een vaste metgezel van Ruysch.

¹⁷ **wijken.** ontwijken.

¹⁸ **de Strada Nova...van Balbi.** Het betreft de Strada Nuovo, de tegenwoordige Via Garibaldi, en de Via Balbi.

wedersijde met de schoonste paleijsen van Genoa beset. Dese twee straeten syn de pijn¹⁹ waert van dickmaels te besien. Oock gingen wij noijt wandelen of passeerden de selve eens.

Des avonts t' huijs koomende, vonden wij de heer Simon van Alphen, dewelke van Romen komende mede naer Lombardije wilde. Ick soude vergeeten dat eer wij t' huijs quaemen, gingin²⁰ wij noch een zee luchtie op de moelie neemen, hebbende onderweege de heer Constantijn en seekere capiteijn Swart, leggende hier in de haeven met een coopvaerdij scip met 32 stukken²¹, geresconteert²² en soo als wij klaegden over de wijn liet Swart seekere roode wijn uyt syn scip koomen, waer van wij ieder een glas dronken om den suere Genoesen handt²³ af te spoelen, de wijlen de selve admirabel was, doch waer gewassen²⁴ wist hij niet. Wij wierden tegens des anderen daechs²⁵ s' morgens, te weeten Smit en ick, op den onbijt met een pekelharinch en Hollantsche booter genoodicht, t' welck wij aen naemen.

Saeterdach den 5^{en} sijn wij des morgens ten dertien ueren aen boort van capiteyn Swart gevaeren en de voornoemden onbijt opgenoomen en naer de handt wat met hem gaen wandelen. Hij bracht ons bij twee scilders, dat broeders waeren, geboortich van Rotterdam, doch haer naem ken ick niet, dewelke seer in renomme sijn²⁶ en veel geldt gewonnen²⁷ hebbe, doch uyt haer werck kost ick niet sien dat het sulke baesen waeren.

92v Naer de middach gingen de heer Smit en ick wederom door de stadt wandelen, sijnde hier niet anders te sien, alsoo²⁸ buyten de voorscreve kerken die ick hier voor aen geroert hebbe wijnich andere fraje te sien syn. t' Oude paleys daer den doge woont²⁹, is groot maer slecht en t' arsenael niet veel van consideratie.³⁰ Wij vonden in seekere straet een leege plaets³¹ daer weleer een huys gestaen hadde, doch nu in t' midden van de selve was een vierkante steene pilaer op gemetselt, in de welke een marmor steen met dese inscriptie stont:

Julii Caesaris Vacherii
perditissimi hominis
infamis memoria
obtruncato capite, publicatis bonis
expulsis filiis dirutaque domo
debitas penas luit
A.S. MDCXXVIII

¹⁹ **pijne.** moeite.

²⁰ **gingin.** gingen.

²¹ **stukken.** kanonnen.

²² **geresconteert.** tegengekomen.

²³ **handt.** smaak.

²⁴ **gewassen.** gemaakt, gegroeid.

²⁵ **des anderen daechs.** de volgende dag.

²⁶ **seer in renomme sijn.** een zeer goede reputatie hebben.

²⁷ **gewonnen.** verdiend.

²⁸ **alsoo.** aangezien.

²⁹ **t' Oude...doge woont.** Het betreft het Palazzo Ducale. Antonio Da Passano (1599-1681) was doge van Genua tussen 1675 en 1677.

³⁰ **consideratie.** waarde, belang.

³¹ **plaets.** plein.

waer uyt kan gesien werden hoe jaloers dese natie van haer vrijheijt is.³² Onderwegen de heer Constantijn rencontreerende, gingen wij te saemen naer de kerck van St. Agostino³³, alwaer t' feest synde wij een seer goede musieck hoorden. De rest van den tijt wiert op de moelie en de beurs door gebracht.

Sondach den 6^{en} sijn wij des morgens naer t' oude paleijs gegaen, alwaer den doge met de gansche³⁴ senaet in processie naer den dominicaen³⁵ ginch, gesciedende dese solemniten³⁶ aldus. Op de straet stontd voor de poort een compangie soldaeten in t' geweer. Den doge marcheerde voor uijt tusschen twee senateuren³⁷ met haer mutsen, lobberties³⁸ en lange tabbaerden aen, sijnde in de kleding naer alleen dese differentie³⁹ dat den doge gansch in t' root was en de senatoren in t' swart. Voor den dooge gingen drie pagies⁴⁰ in t' root flueel met gout seer magnifick geboort⁴¹, draegende de middelste een groot swaert en de twee andere groote vergulde mazzen.⁴² Versceijde andere van t' selve soort wandelde hier omtrent. Naer den doge volgde de gansche senaet, hebbende desen treijn⁴³ de wacht van de Switsers⁴⁴, die seer wel gekleet sijn, aen wedersyde en haije. Op de selve maenier keerden de voorscreve processie wederom, met dit ondersceijt dat alle de soldaeten voor t' paleijs haere musketten afscooten. In de kerck sat den doge op een verheven troon onder een daix⁴⁵ van root flueel met de waepenen van de republieck, geplaets aen de rechter sijde van t' groot altaer. Tegens de balustrade aen weder syde van gelijken tot aen de deuren van t' choor de senaet op roode flueele stoelen en tapyt de pie van root flueel als vooren. Naer de groote mis onder een heerlijke musieck wiert door een van de dominicaenen een heerlyke harangue⁴⁶ gedaen.

Naer de middach wat wandelende, besaegen wij verscheyde scoone kercken en passeerde veele heerlyke gebouwen en paleijsen die hier ordinaris⁴⁷

³² **Wij vonden...vrijheijt is.** Op het Piazza Vacchero staat de Colonna Infama, een kolom ter herinnering aan het verraad van Julius Caesar Vachero (1586-1628), een edelman uit Genua die in 1628 deelnam aan een samenzwering tegen de republiek van Genua. De samenzweerders werden ontdekt en geëxecuteerd. Het huis van Vachero werd afgebroken en in plaats daarvan kwam de Colonna Infama te staan. Vrij vertaald staat hier: "Ter herinnering aan de beruchte Julius Caesar Vachero, een zeer schurkachtige man, die, omdat hij had samengespannen tegen de republiek, werd onthoofd, zijn goederen werden ingenomen, zijn kinderen werden verbannen en zijn huis werd vernietigd als boete die hij moest betalen. AD. 1628."

³³ **de kerck van St. Agostino.** Het gaat om de Chiesa di Sant'Agostino.

³⁴ **gansche.** hele.

³⁵ **den dominicaen.** Boven de regel heeft Ruysch het woord 'dom' aangevuld met "inicaen". Waarschijnlijk gaat het om de dom van Genua, de Cattedrale di San Lorenzo.

³⁶ **solemniten.** plechtigheden.

³⁷ **senateuren.** senators.

³⁸ **lobberties.** geplooidde halskragen.

³⁹ **dese differentie.** dit verschil.

⁴⁰ **pagies.** pages.

⁴¹ **geboort.** geborduurd.

⁴² **mazzen.** strijdknotten.

⁴³ **desen treijn.** dit gevolg.

⁴⁴ **de wacht van de Switsers.** Waarschijnlijk gaat het om enkele leden uit de Zwitserse garde.

⁴⁵ **daix.** platform.

⁴⁶ **harangue.** preek.

⁴⁷ **ordinaris.** gewoonlijk.

93R op dese manier gemeubleert sijn, te weeten alle de meuren⁴⁸ gescildert en vergult, waer op seer kostelijke scilderijen hangen van de gerenomeerste meesters. In de winter werden de voorscreve meuren begangen⁴⁹ met kostelijke syden en damasten. Wij saegen hier te Genoa weijnich koetsen, vermits de straeten onbequaem sijn, doch seer veel lietieres⁵⁰ van scone muijlen⁵¹ gedraegen, welke meest door de daemes, die seer goet air⁵² hebben en alle op syn Frans gekleet syn, gebruyckt werden. Wij gingen tegens den avont op de beurs, die op wat daegen en ueren dat men daer oock komt altijd vol menschen is van alderhande soort, soo edellieden als koopluysden. En gingen ten huijse van de heer Constantijn een glas bier en Spaensche wyn drinken, eyndigende aldus onsen dach.

Maendach den 7^{en} gingen wij hier en daer adieu seggen, hebbende des morgens op de recommandatie⁵³ van de heer Constantijn een felouchier⁵⁴ aen genoomen om ons naer Livorno wederom te voeren en *sede della sanitie*⁵⁵ wesen haelen. Naer de middach praeten wij wat tot de heere de Mene, consul van Messina en om den oorloch al hier geretireert⁵⁶, in t' geselschap van eene Kerkchhoven en de consul. Wij vonden in de thuyne achter syn huijs seer scoone vijgen.

Dijnsdach den 8^{en} vertrockken wij des morgens seer vroech met soon weer en taemelijke koelte voor de wint af, dewelke op den dach tenemael⁵⁷ ginch leggen, soo dat wij continueel⁵⁸ met ses riemen roeyden, t' welck seer spoeyden⁵⁹, want wij waeren seer wel gedient van ons volck⁶⁰, alsoo de selve tot tegens de nacht arbeiden als muij esels, als wanneer wij een stercke doorgaende koelte kreegen. Wij seijlde Porto Venere en Lerici voor bij, niet sonder t' seure leven dat wij daer geleyt hadden te gedenken.⁶¹ De scipper rusten op

Woensdach den 9^{en} en de son op quam een weijnich te Via Regio⁶² in de haeven en brachten ons op de middach te Livorno, alwaer wij met blijscap onse voeten aen landt setten. Dese laetste reys scheelde veel met de eerste in voorspoet. Soo als wij op de plaets quaemen, vonden wij veele van de Nederlandsche koopluysden, die alle seer beleeft verwillekomden. Wij begaeven ons naer dese

⁴⁸ **meuren.** muren.

⁴⁹ **begangen.** behangen.

⁵⁰ **lietieres.** draagstoelen.

⁵¹ **muijlen.** muilezels.

⁵² **air.** manieren.

⁵³ **de recommandatie.** de aanbeveling, het advies.

⁵⁴ **felouchier.** feloekbestuurder. Een feloek is een soort zeilboot.

⁵⁵ ***sede della sanitie.*** gezondheidsverklaring. Ter bescherming tegen de pest en andere ziektes, was het gebruikelijk dat reizigers een bewijs van gezondheid moesten halen voordat zij naar een volgende stad konden.

⁵⁶ **geretiteert.** teruggetrokken.

⁵⁷ **tenemael.** helemaal.

⁵⁸ **continueel.** voortdurend.

⁵⁹ **spoeyden.** vaart maakte.

⁶⁰ **ons volck.** onze bedienden.

⁶¹ **Wij seijlde...te gedenken.** Ruysch had zeer slechte ervaringen met zijn bezoek aan de steden Lerici en Porto Venere, die hij bezocht in september 1675.

⁶² **Via Regio.** Viareggio.

rencontres⁶³ naer ons eerste logement tot Reijnier, alsoo wij daer seer sindelijck⁶⁴ en wel getracteert werden.⁶⁵ Rechten dien dach niet notabels uijt, als dat ick overleijde⁶⁶ of ick met de heer Druijvesteijn⁶⁷ over zee naer Napels wilde gaen. Syn edelheid was geresolveert⁶⁸ met een Engels scip sich te transporteeren, maer alsoo ick alle mijn goet naer Romen gesonden hadde en dat mijn reijksleedeeren niet meer meede wilde, resolveerde ick te landt de reys te neemen.

Donderdach den 10^{en} aeten des middachs bij ons de heeren Fonteijn en Dijlman⁶⁹, met seeker Itaeliaens maekelaer genaemt Gemme, die mij een goet vriend is. Naer de middach brachten wij de heer Druyvesteijn aen boort.

93v Vrijdach den 11^{en} gingen wij in t' geselschap van de heer Fonteijn, syn huijsvrouw, seekere signora⁷⁰ Hortensia van Livorno en de kennis van juffrouw Fonteijn, de heer Dijlman, Gemme, die een goet jager was, nevens sijn broeder met een barck⁷¹ een uertie buyten Livorno en lieten ons op t' landt aen setten, alwaer wij met vinken⁷² den ganschen dach, vermits het scoone weer en naeste⁷³ wandelinch in 't bos, onsen tijt met dit goede geselschap wel passeerden. Wij hadden seer goede vis en potte, ketels en pannen om de selve te kooken mede gebracht sonder wijn en ijs te vergeeten. Wij sloegen een Turckse tent van de heer Dijlman op, niet mankeerende⁷⁴ tapyten en kussens om op te sitten. t' Hout om vier⁷⁵ te maeken, wiert in t' bos gekapt, soo dat wij docht dat ick in Turckijen met de caravaene reijsden. In somme⁷⁶: wij waeren seer vroolijck en keerde op de voorige manier des avonts wederom naer huijs.

Saeterdach den 12^{en} rechten wij niet bijsonders uijt als dat wij rontom de haeve tot aen t' eijnde van de moelie gingen wandelen.

Sondach den 13^{en} passeerden wij den ganschen naermiddach ten huijsen van de heer van Kappelen, alwaer het meeste gedeelte van de natie sich op een verkeertie⁷⁷ liet vinden, hebbende de heer Kerckerinch bij ons gegeeten.

⁶³ **rencontres.** ontmoeting.

⁶⁴ **sindelijck.** net.

⁶⁵ **Wij begaeven...getracteert werden.** Ruysch verwijst naar zijn verblijf in Livorno in november 1674.

⁶⁶ **overleijde.** overlegde.

⁶⁷ **de heer Druijvesteijn.** Mogelijk gaat het om Aernout Druyvesteyn (1641-1698), onder andere burgemeester van Haarlem. Druijvesteijn was een vaste metgezel van Ruysch.

⁶⁸ **was geresolveert.** had besloten.

⁶⁹ **de heeren Fonteijn en Dijlman.** Dijlman en De la Fontaine waren bekenden van Ruysch. Abraham de la Fontaine (°1644) was koopman in Constantinopel en Livorno. Ruysch kwam De la Fontaine al eerder tegen tijdens zijn verblijf in Livorno in november 1674.

⁷⁰ **signora.** mevrouw.

⁷¹ **barck.** Een bark is een soort zeilschip met drie masten.

⁷² **vinken.** vinken vangen.

⁷³ **naeste.** nabijgelegen.

⁷⁴ **mankeerende.** nalatende, vergetende.

⁷⁵ **vier.** vuur.

⁷⁶ **In somme.** Kortom.

⁷⁷ **verkeertie.** Verkeer is een oud bordspel.

Maendach den 14^{en} ginch ick des naermiddachs de heer Molives⁷⁸ een visite geven en des avonts waeren wij met de gansche natie⁷⁹ tot de heer Woutersche⁸⁰, dewelcke ons behalve een seer goet tractement met een noble⁸¹ Rynsche wyn onthaelde, neemende hier mede sijn afsceijt van de vrenden van Livorne, dewijle hij in ons geselschap van voorneemen was mede naer Roomen te gaen.

Dijnsdach den 15^{en} gingen wij des morgens over al ons afsceijt neemen, drinkende tot Van Cappelen een theetie. Ick bestelden oock by de heer Molives mijn credit op Roomen en Napels. Naer de middach vertrockken de heeren Smit, Wouters en ick, hebbende wij de eere van geconvoijeert⁸² door de heer Brassier en Kerkerinch, van Livorno naer Pisa, alwaer wij des avonts aenkoomen noch een wandelinch deden door de stadt, naer dat wij ons logement in 'De drie donselles'⁸³ genoomen hadde. Onse voiture⁸⁴ waeren koetsen.

Woensdach den 16^{en} naemen wij ons afsceijt van de convoijeerende heeren, dewelke wederom naer Livorno keerden, en begaeven ons met den dach te paert. Onder onse bagagie hadden wij een jongen hondt, dewelke van een seer goet ras was, maer om syn jonckheid niet kunnende volgen, voerde myn dienaer de selve in een sack ter syden het paert, t' welck seer drollich⁸⁵ aen alle de menschen voorquam die sijn kop daer buyten saegen. Wij doopten hem Bagno, alsoo wij hem te Livorno in t' *bagno* van de slaeven gekoft⁸⁶ hadden.⁸⁷ Des middachs aeten wij te Pedochie en des avonts sliepen wij te Poggi Pongi.⁸⁸

Donderdach den 17^{en} aeten wij te Siena in de post en gingen des avonts slaepen te Tornieri.⁸⁹

94R Vrijdach den 18^{en} gingen wij eeten te Rodecofano⁹⁰, alwaer de groot hartoch gebiedt sceijt⁹¹ en gingen slaepen te Aquapendente.⁹²

Saeterdach den 19^{en} gingen wij eeten te Montefiascone en dewijle ons de maeltijdt geprepareert wiert wat wandelen in de stadt. Wij meijnden in den

⁷⁸ **de heer Molives.** Waarschijnlijk gaat het om Giovanni Molives, koopman te Livorno en lid van de Nederlandse *natio*. Ruysch kwam Molives tegen tijdens zijn verblijf in Livorno in november 1674.

⁷⁹ **natie.** Livorno had een groot aantal *nationes*, buitenlandse gemeenschappen van kooplieden. Er bestond ook een Nederlandse *natio*.

⁸⁰ **de heer Woutersche.** Wouters was een bekende van Ruysch. Hij kwam hem tegen op 18 september 1675.

⁸¹ **noble.** goede.

⁸² **geconvoijeert.** begeleid te worden.

⁸³ **'De drie donselles'.** 'De drie jongedames'.

⁸⁴ **Onse voiture.** Ons vervoer.

⁸⁵ **drollich.** grappig.

⁸⁶ **gekoft.** gekocht.

⁸⁷ **Wij doopten...gekoft hadden.** De Turkse kolonie, de *bagno*, in Livorno was een centraal punt voor slavenhandel in Europa.

⁸⁸ **Poggi Pongi.** Poggibonsi

⁸⁹ **Tornieri.** Torrenieri.

⁹⁰ **Rodecofano.** Radicofani.

⁹¹ **alwaer de...gebiedt sceijt.** Ruysch betreedt hier de Kerkelijke Staat van Italië.

⁹² **Aquapendente.** Acquapendente.

dom het graf van de Duijtschen prelaet te vinden, die sich in de muscatel wijn⁹³ van dat landt doot hadde gedronken, doch wierden onderrecht dat het selve benede aen de voet van den berch te vinden was in een seer oude, die wel eertijts in t' midde van de stadt gestaen en de dom geweest was.⁹⁴ Wij vonde aldaer voor t' altaer een groote sarck⁹⁵ waer op den prelaet uyt gehoude met dese inscriptie onder aen de voeten:

Est Est Est propter nimium Est
Hic Johannes de Fouker Dominus
meus mortuus est⁹⁶

Naer dat wij dit gesien hadden, gingen wij een fles muscatello⁹⁷ of twee koopen, doch vonden die soo goet niet meer om sich in doot te drinken, doch de luijden willen dat met de tyt de wijnstock vergaen is. Ons wiert een aerdige manier van dit landt vertelt, te weeten dat als in een fammilie maer eene mantel is, t' welck meest gebeurt vermits de armoede van t' volck, dan gaet de man eerst in de mis en de selve t' huys synde gekoome, neemt de vrouw de selve mantel en gaet van gelijke heene, soo dat het huys noijt alleenich⁹⁸ staet. Des avonts gingen wij te Ronciglione slaepen.

Sondach den 20^{en} aeten wij des middachs te Bacano⁹⁹ en arriveerde te Rome een uer voor sonnen onderganch. In de poort koomende hadden wij eenige moeijten met de doane en half wegen de herreberch koomende, rescontreerde ick de staffier¹⁰⁰ van neef van Hoogheveen, die sijn meester aenstonts van ons arrivement¹⁰¹ gingh advertteeren¹⁰², van dewelke nevens de heer Ouverscie¹⁰³ met seeker Italiaens cavallier¹⁰⁴ genaemt Lacatalli, een seer beleeft man, aenstonts in ons logement verwillekomt werde.

Maendach den 21^{en} liet ick des morgens mijn hair afsnijden en sette de paruyck¹⁰⁵ op. Des morgens gingen wij niet uijt vermits wij lanch sliepen. Ick

⁹³ **muscatel wijn.** Muscato, doorgaans een zoete witte wijn, wordt gemaakt van muskaatdruiven.

⁹⁴ **Wij meijnden...geweest was.** Volgens de legende reisde een Duitse bisschop in de twaalfde eeuw naar Rome. Aangezien hij een wijnliefhebber was, stuurde hij zijn dienaar vooruit om het lokale aanbod te proeven. Wanneer de dienaar een geschikte plek vond, zo werd hij opgedragen, moest hij het woord 'Est' (Latijn voor (hier) is het) op de deur schrijven. In Montefiascone vond de bediende de beste wijn en schreef daarom 'Est! Est! Est!' op de deur. De bisschop dronk zich vervolgens dood in Montefiascone. Het graf van de bisschop zou volgens de overlevering te vinden zijn in de Chiesa di San Flaviano Martire, niet te verwarren met de plaatselijke kathedraal, de Cattedrale di Santa Margherita.

⁹⁵ **sarck.** grafzerk.

⁹⁶ **Est Est...mortuus est.** Vrij vertaald staat er: "Est, est, est. Na een teveel aan Est is mijn meester Johannes de Fouker hier gestorven."

⁹⁷ **muscatello.** muskaatwijn.

⁹⁸ **alleenich.** alleen.

⁹⁹ **Bacano.** Baccano.

¹⁰⁰ **staffier.** dienaar.

¹⁰¹ **ons arrivement.** onze aankomst.

¹⁰² **advertteeren.** aankondigen.

¹⁰³ **de heer Ouverscie.** Overscie was een vaste metgezel van Ruysch.

¹⁰⁴ **cavallier.** edelman.

¹⁰⁵ **paruyck.** pruik.

bevondt mij seer gefatigeert¹⁰⁶ van de reijs. Naer de middach vermits het quaede weer, t' welck wij te Roome vonden, want op de reys hadden wij t' selve niet gehadt, gingen wij bij Voet¹⁰⁷ wat praeten. Ick vondt de heer Burch¹⁰⁸ hier, dewelke van Florenzen weijnich tyt te vooren was gearriveert.

94v

Dijnsdach den 22^{en} kreech ick des morgens een visite van de heer Burch, die mij seyde den gansen winter hier te willen blijven, doch andere onderrechten mij dat hij eenige beneficie¹⁰⁹ solliciteerde¹¹⁰ om te kunnen subsisteeren.¹¹¹ Den regen continueerende, ginch ick desen dach besteden met mij te laeten scilderen door Voet. Oock accordeerde¹¹² ick voor eenige copien, soo van de koningin¹¹³ als van de soonste dames van Roome. Wij accordeerde met de heer Overscie en neef van Hoogheveen dat wij ons eeten des middachs bij haer en sij haer eeten des avonts bij ons souden doen brengen om t' geselschap te genieten, t' welck seer licht¹¹⁴ gescieden kost om dat de waert in de 'Monte d'oro'¹¹⁵, daer wij gelogeert waeren, voor haer kooekten. Naer de middach tegens den avont sont ick bij de conte¹¹⁶ d'Aliberti¹¹⁷, wanneer ick des anderen daechs des morgens hem geen belet soude doen, want anders is hij niet te vinden. Ick kreech tot antwoord ten 8 ueren en dat hij mij noch soude spreken dien dach, gelijk hij oock de goetheid hadt van mij dien selven avont tot Voet te koomen vinden, betuigende mij groote vrinschap.

Woonsdach den 23^{en} ginch ick op t' gesette uer den comte d'Aliberti besøeken, werdende met veele civiliteijt¹¹⁸ van hem ontfangen. Ick versocht audientie voor mij en de heer Smit, dat een goet vrintd van hem is, bij de koninginne, synde seer gebeden door Smit, alsoo hij groote curieusheid¹¹⁹ van haere majesteijt te sien. Hij seijde dat het best gelege soude koome des anderen daechs naer de middach, te meer om dat de brieven dan gekoomen syn en dat wij licht eenige nouvelles¹²⁰ souden hebben. Naer de middach ginch ick met de heer Meijer, hofmeester van twee Westphaelsche cavalliers van myn kennis, eenige musieck boeken koopen. Oock kreech ick van de selve noch eenige dingen in schrift. Des avonts gingen wij bij hem en de heeren Donap¹²¹ wat praeten.

¹⁰⁶ **gefatischeert.** vermoeid.

¹⁰⁷ **Voet.** Ruysch ontmoette de schilder Voet tijdens zijn verblijf in Rome.

¹⁰⁸ **de heer Burch.** Burch was een vaste metgezel van Ruysch. Tot verbazing van de Nederlandse gemeenschap in Italië bekeerde hij zich in juni 1675 tot het katholicisme.

¹⁰⁹ **beneficie.** toezegging,

¹¹⁰ **solliciteerde.** verzocht, aanvraag.

¹¹¹ **subsisteeren.** blijven, halt te houden.

¹¹² **accordeerde ick.** kwam ik overeen.

¹¹³ **de koningin.** Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een groot verzamelaar van boeken en manuscripten en had een aantal bibliothecarissen en antiquaren in dienst. Ruysch had enkele audiënties bij haar.

¹¹⁴ **licht.** eenvoudig.

¹¹⁵ **'Monte d'oro'.** 'Gouden berg'.

¹¹⁶ **conte.** graaf.

¹¹⁷ **conte d'Aliberti.** Graaf Giacomo d'Alibert (1626-1713) was secretaris van Christina van Zweden en een liefhebber van de kunsten.

¹¹⁸ **civiliteijt.** beleefdheid.

¹¹⁹ **curieusheid.** nieuwsgierigheid.

¹²⁰ **nouvelles.** nieuwtjes.

¹²¹ **de heeren Donap.** Ruysch kwam de heren Donap al eerder tegen in Rome in maart 1675.

Donderdach den 24^{en} vondt ick des morgens tot de heer Voet de heer Burch en als wij geseten hadde, quam Aliberti, die mij de billets dien ick van hem versocht hadde uyt syn loterije overleverde, welke loterije hij binne korte meynde te doen treckken, synde de hoochste prijs een snoer paerle¹²² van duijssent scudi.¹²³ Hij seijde mij dat de koninginne naer de middach belet soude sijn, dat wij des anderen daechs des morgens soude koomen ten 15 ueren. Naer de middach gingen neef Hoogheveen, Wouterse, Smit en ick met malkanderen wat ryden buyten de stadt naer Santa Croce in Jerusalem.¹²⁴

95R

Vrijdach den 25^{en} hadden wij audientie bij haere majesteyt die ons met haere ordinaere ¹²⁵ genereusheid extraordinaris ¹²⁶ beleeft ontfinch, en mij veel civilliteyten seyde op myn weder keringe. De audientie duerden een uer, loopende de conversatie meest over de hedendaechse voorvallen van oorloch en politie.¹²⁷ Sij hadde seer slechte hoop op de Sweetsche saeken, houdende voor verlooren een goet gedeelte van dat ryck.¹²⁸ Was seer beducht voor De Ruijter¹²⁹, niet konnende gelooven dat hij syn reys vervorderde, maer alleen op Swede loerde, etc. Naer audientie, waer van wij veel satisfactie¹³⁰ hadden, te meer dewijle wij in de anticamera¹³¹ van gelyken seer wel getracteert waeren, deden wij noch een toer naer de kerck van St. Pieter.¹³² Naer den eeten ginghen wy altemael¹³³ den heer Boufalini besøeken, die ons syn plant van Roomen liet sien, t' welck een seer heerlijck werck sal sijn, doch Onse Lieven Heer weet wanneer voor den dach sal koomen.

Saeterdach den 26^{en} postdach gehouden. Alleen wesen besøeken seekeren Meijer uit Hollandt, die sich van ingenieur uytgevende den Tiber navigabel¹³⁴ wil maeken waer van hij ons syn desseyn¹³⁵ liet sien, daer soo al wat goets en wat quaets in was. Ick geloove niet dat hij reuseren¹³⁶ sal. Ick koft noch eenige

¹²² **snoer paerle.** parelsnoer.

¹²³ **scudi.** De scudo was een oude Romeinse munt.

¹²⁴ **Santa Croce in Jerusalem.** Het betreft de Basilica di Santa Croce in Gerusalemme.

¹²⁵ **ordinaere.** gebruikelijke.

¹²⁶ **extraordinaris.** bijzonder.

¹²⁷ **politie.** staatsbestuur.

¹²⁸ **Sij hadde...dat rijck.** In december 1674 mengde Zweden zich in de Frans-Nederlandse Oorlog (1672-1679) door het onverdedigde gebied van Brandenburg binnen te vallen. Zweden had daartoe een bondgenootschap gesloten met Frankrijk. In 1675 had Zweden echter verschillende grote nederlagen te verduren. Onder andere Zweeds-Pommeren en Zweeds-Bremen vielen in handen van Brandenburg en Denemarken.

¹²⁹ **De Ruijter.** Michiel de Ruyter (1607-1676) was een beroemde Nederlandse admiraal, die onder andere vocht in de Frans-Nederlandse Oorlog. De Ruyter had eerder al Zweden verslagen in 1659 tijdens de Slag in de Sont.

¹³⁰ **satisfactie.** voldoening, tevredenheid.

¹³¹ **anticamera.** wachtkamer.

¹³² **St. Pieter.** Het gaat om de Basilica di San Pietro.

¹³³ **altemael.** allemaal.

¹³⁴ **navigabel.** bevaarbaar.

¹³⁵ **desseyn.** ontwerp.

¹³⁶ **reuseren.** slagen.

boeken, als *Roma antiqua et moderna*¹³⁷, nevens de beschrijvinge van Puozzolo.¹³⁸ Des avonts quam monsieur Meijer bij mij sijn afsceijt neemen, willende des anderen daechs vertreckken.

Sondach den 27^{en} bleef ick mij den ganschen morgen besich houde met met mijn journael, dat wat ten achteren was, te vervorderen. Naer de middach gingen wij, te weten de heer Overscie, neef Hoogheveen en ick, seker Itaeliaens edelman besoecken, genaemt Locatelli, die ons seer civil onthaelde. Hij is seer gentil¹³⁹ gelogeert en groot liefhebber van blommen¹⁴⁰, die hij ons toonden in een seer soet thuyntie, dat aerdich toe gestelt was. Naer dat hij ons syn huys en thuyndoor geleyt hadden, gingen wij met hem wat rijden en maeckten en passant accordt met een voturyn¹⁴¹ over calessen¹⁴² om des anderen daechs naer Frascati¹⁴³ en Tivoli te gaen, sullende ons geselschap bestaen uyt de heeren Overschie, Hoogheveen, Wouterse en mij.

Maendach den 28^{en} was de rendezvous in ons logemens¹⁴⁴, sijnde 'Monte d'oro'. Dewijle wij naer onse voiture wachten, ontnuchterde wij ons met een copie¹⁴⁵ ciocholati¹⁴⁶ en doen wij de selve gekreegen hadden vertrockken den wech uijt naer Albano¹⁴⁷, onderwegen groote meenichte van oude ruinen siende, dewelcke noch overich waeren van de delicien¹⁴⁸ van de oude Romeijnen, dewelcke doe¹⁴⁹ alsoo wel de plaisance¹⁵⁰ van de plaets considereerden¹⁵¹ als den heedendaechschen adel van Roome. Te Albano koomende, maeckten wij met een waert accordt¹⁵² over ons middachmael, t'welcke hij in ordre soude stellen, dewijle wij noch een tour naer La Retra¹⁵³ en Gensano¹⁵⁴ souden doen en de selve wederkeeren om voort naer Frascati te gaen. Even buyten Albano koomende, vonden wij t'graf van de Horatii en Curiatii¹⁵⁵, sijnde een vierkant

¹³⁷ **Roma antiqua et moderna.** Het gaat om de *Roma antica e moderna*, een reisgids uit 1653. In 1668 verscheen in Rome een herdruk.

¹³⁸ **de beschrijvinge van Puozzolo.** Waarschijnlijk gaat het om een reisbeschrijving van de stad Pozzuoli bij Napels. Mogelijk gaat het *La vera antichita di Pozzuolo* van Capaccio, voor het eerst uitgegeven in 1652.

¹³⁹ **gentil.** aardig.

¹⁴⁰ **blommen.** bloemen.

¹⁴¹ **voturyn.** koetsier.

¹⁴² **calessen.** Een kales is een soort rijtuig.

¹⁴³ **Frascati.** Frascati.

¹⁴⁴ **logemens.** logement.

¹⁴⁵ **copie.** kopje.

¹⁴⁶ **ciocholati.** chocolademelk.

¹⁴⁷ **Albano.** Albano Laziale.

¹⁴⁸ **delicien.** heerlijkheden.

¹⁴⁹ **doe.** toen.

¹⁵⁰ **de plaisance.** het genoegen.

¹⁵¹ **considereerden.** beschouwden.

¹⁵² **accordt.** afspraak.

¹⁵³ **La Retra.** Ariccia.

¹⁵⁴ **Gensano.** Genzano di Roma.

¹⁵⁵ **t'graf...en Curiatii.** Volgens de overlevering, met name in Livius' *Ab urbe condita*, waren de Horatii en Curiatii twee drielingen uit respectievelijk Rome en Alba Longa. Tijdens een oorlog tussen de twee steden kwamen de Horatii als overwinnaars uit de strijd, waarmee Rome de dominante stad van de regio werd. In de zeventiende eeuw bezochten reizigers Albano om de tombe van de Curiatii te bezoeken.

gebouw, op de hoeken hebbende vier ronde torens en een in t' midden, een die een derde omtrent groot was als in forme¹⁵⁶ van den conus.¹⁵⁷ De selve waeren wel eer met groote vierkante harsteene¹⁵⁸ bekleet geweest, soo als men aen doene van de selve sien kan die noch geheel syn. Daer een extraordinaere vermaekelijke wech voort rijdende, quaemen wij in een plaetsken genaemt La Retia, leggende op een berchie, toekomende den principe¹⁵⁹ Chigi¹⁶⁰, die hier een fraij paleijs heeft¹⁶¹, doch hier naer breeder hier van.

Wij reden voort' naer Gensano, daer t' admirabel vermaekelijck is, sijnde den wech tussen Gensano en La Retia regulier¹⁶² beplant met veel scoone allees, altemael seer net geschooren even als de vinnes¹⁶³ en thuynen van de princen te Roomen. De heer Overschie, wegens de feest dach misse gehoort hebbende, wandelde wij den selven wech wederom te voet naer La Retia, alwaer wij paleys besaegen, t' welck tamelijck fraeij van binnen was en admirabele gesichten hadt. Voor 't voorscreeve paleijs is een groot pleyn. Op 't midde van t' selve staen twee fraje fonteijnen en recht over t' paleijs een heele fraeije kerck, ront gebouwt van fatsoen als de Rotunde.¹⁶⁴ De selve is van binnen cierlijck. Achter de kerck is een regulier gebouw van huysen in forme van een haeve, maer aen weder sijde van de kerck met de arme uyt koomende tot aen t' eynde van t' pleyn t' uyt het paleijs dat hier recht tegen over staet een aengenaem en groots gesicht geeft, niet tegenstaende de kerck met dese appendenene¹⁶⁵ heel kleyn is.

Naer de middach ten 2½ Frans¹⁶⁶ arriveerden wij te Albano, alwaer wij ons middachmael opnaemen. Even eer wij vertreckken soude, quam ons een gogelaer bezoeken, die admirabele dingen deet, voornaementlijck met de kaert. Albano soude tegenwoordich noch met recht Alba Longa genaemt mogen werden, dewijle t' steedeken tenemaal in de lanchte¹⁶⁷ leijt.¹⁶⁸ De campagne¹⁶⁹ was rontom vol nobelesse¹⁷⁰, ten reguarde¹⁷¹ van t' saisoen, t' welck dese onse promenade noch veel vermaekelyker maecte, geduerende den wech continueel jaegers, dames, cavalliers, koetse vaerden, etc. rescontrerende. Wij gingen van Albano naer Castel Gandolfo, niet verre hier van daen leggende. t' Selve heeft ordinaris voor een huijs van plaisanze¹⁷² verstreckt aen de pausen¹⁷³, doch

¹⁵⁶ **in forme.** in de vorm.

¹⁵⁷ **conus.** kegel.

¹⁵⁸ **harsteene.** bergsteen.

¹⁵⁹ **principe.** vorst.

¹⁶⁰ **principe Chigi.** Mogelijk gaat het om de Italiaanse kardinaal Flavio Chigi (1631-1693).

¹⁶¹ **den principe...paleijs heeft.** Het gaat om het Palazzo Chigi in Ariccia.

¹⁶² **regulier.** regelmatig.

¹⁶³ **vinnes.** wijngaarden.

¹⁶⁴ **Voor 't...de Rotunde.** Het betreft het Collegiata di Santa Maria Assunta, gelegen aan hetzelfde plein in Ariccia, het Piazza di Corte. Ruysch vergelijkt de ronde kerk met het Pantheon van Rome, ook wel de Santa Maria della Rotonda genoemd.

¹⁶⁵ **appendenene.** toevoegingen.

¹⁶⁶ **Frans.** D.w.z. volgens de Franse tijd.

¹⁶⁷ **lanchte.** lengte.

¹⁶⁸ **Albano soude...lanchte leijt.** De historische plaats Alba Longa kan vertaald worden als 'lange witte'.

¹⁶⁹ **Het campagne.** De velden, het platteland.

¹⁷⁰ **nobelesse.** adel.

¹⁷¹ **ten reguarde van.** vanwege.

¹⁷² **huijs van plaisanze.** lusthuis.

tegenwoordich is hier niet te sien, vermits den tegenwoordige noijt uyt Roomen gaet. Wij staeken ons neus eens in t' bassecour¹⁷⁴, maer verder niet, alsoo daer niet als witte meuren te vinden sijn. t' Selve Castel Gandolfo is seer deliceus¹⁷⁵ t' reguarde van de situatie¹⁷⁶, werdende aen de eene sijde de ganse stadt van Roome en aen de andere sijde een groot lac¹⁷⁷, dat heel diep tussen bij naer als een groenen tuyn van bergen heel aengenaem ondeckt.¹⁷⁸

96R

Wij arriveerde tegens den avont te Frascati, rescontreerende aenstonts veel noblesse en bij naer alle de Frescataense boerinties, die seer geestich en bisar toe getaekelt waeren, volgende seekere processie. Wij mankeerden niet van ons aenstonts daer onder te begeven om ons met het gesicht ten minste wat te vermaeken. Wij wandelde verders met seekeren signeur Philippo Palavicini¹⁷⁹, synde van de kennis van neef Hoogheveen en Overscie, tot den donkere.

Den 29^{en} naer dat wij nachts wel louter van weechluysen¹⁸⁰ en vloijen gequelt waeren geweest, gingen wij den morgenstont besteden in de Villa Aldobrandini, anders genaemt Belvedere¹⁸¹, en in de Villa Ludovisio¹⁸², nu toe behoorende aen de prinsesse Basanello, welcke de twee vermaekelyckste onder versceyde die hier leggen sijn, doch waer van ick niet particuliers¹⁸³ seggen sal, dewijle ick op de voorlede¹⁸⁴ reijs daer van gesproken hebbe.¹⁸⁵ Oock te meer dewijle ick van alle dat hier notabel¹⁸⁶ is printen¹⁸⁷ over hebbe gesonden. Naer dat wij hier gesien alles dat hier te sien is, werden wij door den hier voor aengeroerde signor Philippo door de villa van mon signor Sachetti¹⁸⁸ naer een vinketouw¹⁸⁹ geleijt, daer wij de rest van den morgen door brachten. Naer dat wij het middachmael genooten hadden, vertrockken wij van Frascati naer Tivoli, in passent¹⁹⁰ opneemende Mont Dragone¹⁹¹, synde de villa van de Arince¹⁹² Borgese en hier omtrent de villa van Cicero¹⁹³, daer genoegsaem¹⁹⁴ niet van overich is, soo dat

¹⁷³ **t' Selve...de pausen.** In de zeventiende eeuw verbleef de paus in de zomermaanden doorgaans in zijn residentie in Castel Gandolfo.

¹⁷⁴ **bassecour.** besloten plaats, hof aan de voorzijde van een paleis.

¹⁷⁵ **deliceus.** heerlijk.

¹⁷⁶ **situatie.** ligging.

¹⁷⁷ **lac.** meer. Het betreft het Lago Albano.

¹⁷⁸ **ondeckt.** uitstrekt.

¹⁷⁹ **signeur Philippo Palavicini.** Het gaat om iemand uit de adellijke Italiaanse familie Pallavicini.

¹⁸⁰ **weechluysen.** weegluizen, bedwantsen.

¹⁸¹ **Belvedere.** belvédère. Belvédère betekent 'mooi uitzicht'.

¹⁸² **Villa Ludovisio.** Het betreft de Villa Torlonia. In de zeventiende eeuw was het in bezit van de familie Ludovisi.

¹⁸³ **particuliers.** bijzonders.

¹⁸⁴ **voorlede.** vorige.

¹⁸⁵ **dewijle ick...gesproken hebbe.** Ruysch bezocht Frascati en Tivoli op 7 maart 1675.

¹⁸⁶ **notabel.** opmerkenswaardig.

¹⁸⁷ **printen.** prenten.

¹⁸⁸ **vinketouw.** D.w.z. de vinkenjacht.

¹⁸⁹ **mon signor Sachetti.** Het gaat om iemand uit de adellijke Italiaanse familie Sacchetti.

¹⁹⁰ **in passent.** en passent.

¹⁹¹ **Mont Dragone.** Het betreft de Villa Mondragone, bewoond door de familie Borghese.

¹⁹² **Arince.** Onzekere lezing.

¹⁹³ **villa van Cicero.** In Frascati zou de villa van de Romeinse redenaar Cicero (106-43 v. Chr.) hebben gestaan, hoewel de exacte locatie niet duidelijk is.

¹⁹⁴ **genoegsaem.** nagenoeg.

het eer een raetsel dan een seker seggen is. Alsoo Frascati 15 mijlen van Tivoli gelegen is, quaemen wij daer eerst bij den doncker aen.

Woensdach den 30^{en} gingen wij des morgens de cascade¹⁹⁵ besien met de grotte, dat een groote spelonk onder de aerde is en het tempelke van de Sibilla Tiburtina.¹⁹⁶ Het tempeltie of t' geen daer van overich is, is van een seer rijke architecture. Naer dat wij dit wel geconsidereert hadden, gingen wij tot den middach toe in de Villa d'Este wandelen, ons met de waeteren, die hier admirabel sijn en veel heerlyker en meenichvuldiger als elders, dewijle sij de heele rivier te haer hebben, en met de promenade verlustigende. Dewijle ick de voorlede reijs een telle quelle¹⁹⁷ descriptie¹⁹⁸ gemaect hebbe, sal ick nu niet particuliers seggen.

Naer 't middachmael reden wij wederom naer Romen, passeerende het graf van Marcus Plantius, soo uyt de inscriptie te sien is. Het selve is noch in sijn geheel en gelijckt eer naer een ouwt fort, dewijle het de selve figuer heeft als wij een oude burch uytscildere. Is met groote vierkante harsteen en gebouwt. Noch passeerden wij een oude kerck, soo sij doch met onsekerheid seggen Minervae¹⁹⁹ toe gewijt, dewijle de selve seer geruineert is. Wij koste noch eenige scilderij kennen. Daer de poort geweest is, stonden twee scoone witte marmere pilaeren met seer scoone capiteelen. Mede willen sij dat onder sekere ruinen die wij passeerden noch eenige mueren van t' Castellum Fideratium overich soude syn. Wij quaemen eyndelick met den doncker te Roomen en vonden de heer Smit in goede gesontheit wederom, als oock Voet die ons aenstonts quam salueeren.²⁰⁰

- 96v Donderdach den 31^{en} ginch ick des morgens bij mijn koopman wat gelt haelen, gelyck ook de heer Smit, hebbende wij te selven ten dien eynde een koets genoomen. Des middachs aeten wij aen t' huys van de heer Overscie en neef van Hoogheveen seker soort van mosselties, die admirabel goet sijn. Naer den eeten ginch ick naer huijs tot dat neef Hoogheveen naer eenige gedaene affaires²⁰¹ mij met Smit aen quam spreken. Wij wandelde te saemen naer seekere machine daer den rinch geloopt wort. Wij vonden hier de soon van den hartoch van Noorthumberlant²⁰² en deden eenige loopen. t' Was desen avont Vespera Papale, verscydende²⁰³ de cardinaelen voor de eerste mael in haer winter gewaet.

¹⁹⁵ **cascade.** waterval.

¹⁹⁶ **het tempelke...Sibilla Tiburtina.** Volgens verschillende reisgidsen zou de tempel van Sibilla Tiburtina in de Tivolivallei liggen.

¹⁹⁷ **telle quelle.** redelijke.

¹⁹⁸ **descriptie.** beschrijving.

¹⁹⁹ **Minervae.** de Romeinse godin Minerva.

²⁰⁰ **salueeren.** groeten.

²⁰¹ **affaires.** zaken.

²⁰² **de soon...van Noorthumberlant.** Mogelijk gaat het om George FitzRoy (1665-1716), de onrechtmatige zoon van Karel II. In 1674 werd hij graaf van Northumberland.

²⁰³ **verscydende.** verschijnende.